

Kelâm İlminin Meşrûiyeti*

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36)

Çev. Ahmet Mekin Kandemir

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kelam Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
ahmetmekin@hotmail.com

Atf

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî Çev. Ahmet Mekin Kandemir, Kelâm İlminin Meşrûiyeti, Marife, Yaz 2016, 16/1, ss. 157-166

Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a, salât (ve selâm) ise Allah'ın elçisi Muhammed'e (s.av.), onun tertemiz ailesine ve (her biri) seçilmiş önderler olan ashabına olsun.

İnsanlardan bir grup cehaleti kendine sermaye edindi. Onlara din ile ilgili düşünmek ve araştırma yapmak ağır geldi, onlar için kolayına ve taklitçiliğe yöneldiler. Usûlü'd-dîn ile ilgili araştırma yapan kimseleri kötilediler ve onları dalâletle suçladılar. Hareket, sükûn, cisim, araz, elvân, ekvân, cüz', tafra ve Allah'ın sıfatları hakkında konuşmanın bid'at ve dalâlet olduğunu iddia ettiler.

Dediler ki: *"Eğer bu (konularda konuşmak) hidayete erdirici ve irşâd edici olsaydı, Hz. Peygamber (s.a), halifeleri ve ashâbı da konuşurlardı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) dinin emirleri ile ilgili ihtiyaç duyulan tüm konularda konuşmadan ve bu*

* Eş'arîliğin kurucusu Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye ait olan "*Risâle fî istihsâni'l-havz fî 'ilmi'l-keîâm*" adlı risâlenin çevirisidir. Asıl adı "*el-Has 'ale'l-bahs*" olan risâle, Haydarâbâd baskısında (1323, 1344) içeriğinden hareketle "*Risâle fî istihsâni'l-havz fî 'ilmi'l-keîâm*" adıyla yayımlandığı için bu isimle meşhur olmuştur. Bu baskının esas alındığı ve hakkında bilgi verilmeyen nüshanın dışında risâlenin iki yazma nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan bir tanesi Millet yazma eserler kütüphanesinde Feyzullah Efendi, 2161/2 numarasıyla ve Berlin Kütüphanesinde Landberg, 1030 numarasıyla kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Cüveynî'nin öğrencilerinden Selmân b. Nâsır en-Nisâbûrî'nin *el-Ğunye* adlı eserinde aktarılmaktadır. (vr. 9a-11a) Richard J. McCarthy, Haydarâbâd baskısını esas alarak eseri *el-Lüma'* ile birlikte "*Risâle fî istihsâni'l-havz fî 'ilmi'l-keîâm*" adıyla yayımlamıştır. Yaptığımız bu çeviride de Haydarâbâd baskısı esas alınmıştır. Risâlenin başında Eş'arî'ye kadar ulaşan rivayet zinciri verilmekte, ancak son râvinin ismi belirtilmemektedir. (Risale ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M.Sait Özerverli, "el-Has ale'l-Bahs" ss. 270-271)

Risâlenin, daha önce Talat Kocyiğit tarafından yapılan çevirisindeki bazı problemler ve çeviri dilinin eskimiş olması, Nadim Macit tarafından yapılan çevirinin ise ulaşılabilir olmaması nedeniyle tekrar çevrilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

konuları tatmin edici bir şekilde açıklamadan vefat etmemiştir. O, kendisinden sonra Müslümanların ihtiyaç duyduğu dini meselelerde, onları Allah'a yaklaştıracak ve hoşnut olmadığı şeylerden de uzaklaştıracak konularda hiç kimseye söylenecek bir söz bırakmamıştır.”

“Zikrettiğimiz konular hakkında Hz. Peygamber'den herhangi bir söz rivayet etmediklerine göre, biz de bu konularda konuşmanın bid'at ve onlardan bahsetmenin dalâlet olduğunu anlıyoruz. Eğer bu konularda konuşmak hayır olsaydı Hz. Peygamber, ailesi ve ashabı bu konuları boş geçmez ve konuşurlardı.

(Dediler ki) Onların bu konularda konuşmamaları iki nedenden olabilir: Ya bu konuları bildikleri halde sustular; ya da bu konuları bilmiyorlardı ve bu konularda cahildiler. Eğer bu konuları bildikleri halde konuşmamış iseler, onların susması gibi bizim de susmamız uygun olur. Onların kelâma dalmayı terk ettiği gibi bizim de terk etmemiz uygun olur. Eğer bu konulardan bahsetmek dinden olsaydı onlara susmak caiz olmazdı.

“Eğer bu konuları bilmediklerinden dolayı susmuşlarsa, onlar bu konuyu bilmedikleri gibi biz de bilmeyiz. Hâlbuki bu konular dinden olsaydı, onlar bu konuda cahil olmazlardı. Sonuç olarak her iki durumda da bu konularda konuşmak bid'at, bu konulara dalmak ise dalâlet olmuş olur.”

İşte onların usûlü'd-dîn ile ilgili konularda düşünmeyi terk etmenin gerekliliğine ilişkin öne sürdükleri delillerin tamamı bunlardır.

Şeyh Ebu'l Hasen el-Eş'arî (r.a) bunlara üç şekilde cevap verilir dedi:

Birincisi, Hz. Peygamber bunlardan bahseden ve bu konularda konuşan kimseleri bid'at ve dalâletle itham ediniz diye bir şey söylememiştir, bu durumda sizin bid'at ve dalâlette olmanız gerekir; çünkü siz Peygamberin konuşmadığı bir konuda konuşuyor ve dalâletle itham etmediği kimseleri dalâletle itham ediyorsunuz denilerek sordukları soru onların aleyhine döndürülür.

İkincisi, her ne kadar Hz. Peygamber ile sahabenden âlim ve fakih olanlar, sizin zikretmiş olduğunuz cisim, araz, hareket, sükûn, cüz' ve tafra gibi kelâmî konuların her biri hakkında muayyen olarak konuşmamış olsalar da (iddia ettiğiniz gibi) bu konulara cahil değillerdi. Fakat şu var ki, muayyen olarak saydığınız bu konuların asılları Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette ayrıntıya girilmeksizin öz bir şekilde bulunmaktadır.

Hareket ve sükûn

Hareket, sükûn ve bu ikisi hakkındaki kelâma gelince bunların aslı Kur'an'da mevcuttur. Her ikisi de ictima' (birleşme) ve iftirak (ayrılma) gibi tevhide delâlet eder. Allah Teâla dostu İbrahim(a.s.)'in kıssasında¹, onun güneş, ay ve yıldızların batmasını ve bunların bir mekândan diğer bir mekâna hareket etmesini kendisinin rabbi olamayacağına delil getirdiğini haber verir. Çünkü batabilen ve bir mekândan diğerine intikal edebilen bir varlık ilah olamaz.

¹ En'am 6/76-79.

Tevhîd Usûlü

Tevhîd usûlü ile ilgili kelâma gelince bu da Kur'an'dan alınmıştır. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, her ikisi de fesâda uğrardı."*² Bu söz veciz olup, Allah'ın bir olduğuna ve ortağının bulunmadığına ilişkin delile dikkat çekmektedir. Kelâmcıların tevhibi ispat etmek amacıyla ifade ettikleri temânu' ve tegâlüb³ delillerinin dayanağı bu ayettir. Yine Allah'ın şu sözleri de bu dayanaklardandır:

*"Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. O'nun yanı sıra başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını yanına alır ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı."*⁴

*"Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah'ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?"*⁵

Kelâmcıların tevhibi delillendirirken söylediklerinin dayanağı bizim zikrettiğimiz bu ayetlerdir. Tevhid ve adaletin alt konuları hakkındaki kelâm da aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'den alınmıştır.

Öldükten Sonra Dirilmenin İmkânı ve İmkânsızlığı

Arap bilginleri ve onlardan öncekilerin, hakkında ihtilaf ettikleri bir konu olan öldükten sonra dirilmenin mümkün olup olamayacağı ile ilgili kelâm da Kur'an-ı Kerim'den alınmıştır. Onlar dirilmenin olacağı konusunda hayret ederek şöyle demişlerdir:

*"Ölüp toprak olduğumuz zaman biz mi (dirilecek miyiz)? Bu (akla) uzak bir dönüşür,"*⁶ *"hâlbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak!"*⁷

*"Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?"*⁸

*"O, öldüğünüz, toprak ve kemik hâline geldiğiniz zaman sizin tekrar mutlaka (diriltilip) çıkarılacağınızı mı vadediyor?"*⁹

Onların bu ve benzeri sözlerine karşılık Kur'an'da öldükten sonra dirilmenin aklen mümkün olduğunu doğrulamak için deliller indirilmiştir. Allah bu delilleri, yeniden dirilmeyi iki şekilde inkâr eden iki gruba karşı Peygamberi (s.a)'ne öğret-

² Enbiya 21/22.

³ "Karşılıklı şekilde birbirine engel olmak" anlamındaki temânu' kelimesinden adını alan Burhân-ı Temânu' ve "bir birine gâlip gelmek, çekişmek anlamına gelen tegâlüb kelimesinden adını alan Burhân-ı Tegâlüb delilleri Allah'ın birliğini ispat etmek için kelâmcılar tarafından kullanılan delillerdir. Her iki delil de kâinatta her bakımdan bir birine eşit iki ilahın var olduğu, bunlardan birinin bir şeyin olmasını irade ettiği, diğerinin ise bunun aksini irade ettiği varsayımına dayanır. Bu durumda ya iki ilahın iradesi geçerli olur veya hiçbirinin iradesi geçerli olmaz ya da birinin iradesi geçerli, diğerlerinininki geçersiz olur. İlk iki ihtimalde bir şeyin hem var hem yok, ne var ne yok olması gibi imkânsız bir durum ortaya çıkar. Üçüncü durumda da ilahlardan birinin iradesi gerçekleşir ki, iradesi gerçekleşmeyen ilah olamaz. (Neseî, *Tabsira*, c. I, s. 109 vd.; Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 65; Toprak-Gölcük, *Kelâm*, s. 228; Yavuz, *Vahdaniyyet*, ss. 428-429.)

⁴ Mü'minûn 23/91-93.

⁵ Ra'd 13/16-17.

⁶ Kaf 50/3.

⁷ Mü'minûn 23/36.

⁸ Yâsin 36/78.

⁹ Mü'minûn 23/35.

miş ve ona telkin etmiştir. Bunlardan bir grup, ilk yaratılışı kabul etmiş, fakat ikinci yaratılışı (dirilmeyi) inkâr etmiştir. Diğer grup ise âlemin kadîm olduğunu iddia edip her ikisini de inkâr etmiştir.

Hız Peygamber ilk yaratılışı kabul edenlere karşı Allah Teâla'nın "De ki: Onları ilk defa var eden diriltecektir",¹⁰ "O, başlangıçta yaratmayı yapan sonra onu tekrarlayacak olandır, bu onun için (ilk yaratmadan) daha kolaydır"¹¹ ve "sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz"¹² sözlerini delil getirmiştir. Yine onları bu ayetlerle uyarak şöyle demiştir: Daha önce benzeri olmayan bir işi yapmaya güç yetiren bir kimse onu daha sonra yapmaya daha çok muktedir olur. Çünkü size ve örfünüze göre bu onun için daha kolaydır. Allah Teâla'ya gelince, O'nun bir şeyi yaratması diğerinden daha kolay değildir. Bu konuda şöyle denmiştir: "وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهٖ" ibaresindeki "ه" zamiri Allah'ın kudretiyle yarattığı ba's ve i'ade'nin, sizden biriniz için daha kolay ve ilk yaratılıştan daha hafif olmasından kinayedir. Çünkü bir kimsenin ilk yaratılışı doğum, göbek bağının kesilmesi, kundaklanması, dişlerin çıkması ve eğitilmesi gibi acı verici olaylarla gerçekleşir. Onun i'adesi ise bir defada gerçekleşir, onda böyle acı verici şeyler olmaz. Dolayısıyla onun tekrar yaratılması ilk defa yaratılmasından daha kolaydır. İşte bunlar ilk yaratılışı kabul edip, tekrar dirilmeyi inkâr edenlere karşı getirilen delillerdir.

Âlemin kadîm olduğunu iddia ederek hem ilk yaratılışı hem de ikinciye inkâr edenlere gelince onlar: "Biz hayatı yaş ve sıcak, ölümü ise kuru ve soğuk bulduk ki bu toprağın tabiatındandır. İki zıt bir araya gelmezken nasıl olur da hayatın, toprağın ve çürümüş kemiklerin bir araya toplanması ile eskisine denk bir yaratılışın gerçekleşmesi mümkün olabilir?" diyerek şüpheye düştüler ve bundan dolayı yeniden dirilmeyi inkâr ettiler.

Muhakkak ki birbirine zıt olan iki şey tek bir mahalde, tek bir yönde ve bir mahalde bulunan bir varlıkta bir araya gelemez. Ancak birbirine yakın olan iki mahalde bulunmaları mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ şu sözüyle buna delil getirmiştir: "O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz."¹³ Allah Teâlâ bu şekilde onlara bildikleri ve şahit oldukları bir şey olan yeşil ağaçtan, soğuk ve rutubetli olmasına rağmen kuru ve sıcak bir ateşin çıkması örneğini vererek onların görüşünü çürüttü. Böylece ilk yaratma son yaratmaya (diriliş) delil kılınmıştır. Çünkü bu durum hayatın toprak ve çürümüş kemiklere yakın olabileceğine bir delildir. Böylece Allah ilk yaratma ile diriltmeyi birbirine denk sayarak şöyle buyurdu: "Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız."¹⁴

Kelâmcıların yaratılmışların bir başlangıcının olduğunu söylemeleri ve Dehriyyenin,¹⁵ "kendisinden önce hareket olmayan hiçbir hareket yoktur ve kendi-

¹⁰ Yâsin 36/79.

¹¹ Rûm 30/27.

¹² A'râf 7/29.

¹³ Yâsin 36/80.

¹⁴ Enbiyâ 21/104.

¹⁵ Kelâmda dehrin (zamanın) gücüne inanan ve her şeyi dehre nispet eden, âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısı bulunmadığını savunan materyalist akımı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. (Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi; *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 68.)

sinden önce gün bulunmayan hiçbir gün yoktur” sözlerini çürütmek ve “sonsuz kadar yarıya bölünemeyen hiçbir cüz yoktur” diyen kimseye cevap vermek amacıyla söyledikleri sözlerin aslını da Hz. Peygamberin (s.a) sünnetinde buluruz. Hz. Peygamber (s.a) “sirayet (bulaşma) ve uğursuzluk yoktur” dediğinde, bedevilerden biri şöyle dedi: “Ceylan edasıyla uyuz develerin arasına giren ve kendisine de uyuz hastalığı bulaşan devenin durumu ne olur?” Hz. Peygamber (s.a) de: “Peki hastalığı ilk olarak develere bulaştıran kimdir?”¹⁶ buyurdu. Bedevî bunun üzerine bu cevaptaki aklî delili anlayarak sustu. Biz de aynı şekilde “hiçbir hareket yoktur ki kendisinden önce başka bir hareket olmasın” iddiasında bulunan kimseye deriz ki, eğer böyle olsaydı tek bir hareket bile meydana gelemezdi. Çünkü sonu olmayan bir şeyin ortaya çıkması da mümkün olmaz.

Buna benzer bir olayda bir adam Hz. Peygamber (s.a)’e gelerek;

“- *Ey Allah'ın nebisi! Karım siyah bir erkek çocuk doğurdu*” dedi ve çocuğu reddetmek istedi. Hz. Peygamber (s.a) ona sorarak şöyle dedi:

“- *Senin develerin var mı?*”

“- *Var.*”

“- *Renkleri nedir?*”

“- *Kırmızı.*”

“- *Aralarında alaca olanı var mı?*”

“- *Evet, içinde alaca olan var.*”

“- *Bunun nedeni nedir?*”

“- *Belki (soyundan) bir damara çekmiştir.*”

Hz. Peygamber (s.a) de bunun üzerine “*Senin oğlun da bir damara çekmiş olabilir*”¹⁷ buyurdu. İşte bu, Allah'ın peygamberine öğrettiği bir şeyin dengine ve benzerine götürülmesi yöntemidir. Bizim de bunun gibi ve buna denk diğer konularda kendisiyle hüküm verdiğimiz asıl budur.

İşte biz “*Allah Teâlâ yaratıklara benzer ve cisimdir*” diyen kimseye yukarıdaki yöntemle delil getirerek deriz ki: Eğer O eşyadan bir şeye benzeseydi, ya bütün yönlerden ya da bazı yönlerden o şeye benzemiş olurdu. Şayet bütün yönlerden benzemiş olsaydı, bu durumda bütün yönleriyle muhdes (yaratılmış) olması gerekirdi. Eğer bazı yönlerden benzemiş olsaydı, bu durumda benzediği şey gibi bazı yönlerden muhdes olması gerekirdi. Çünkü bir birine benzeyen iki şeyin benzerlik yönleri hakkındaki hükümleri birdir. Oysaki muhdesin kadîm olması, kadîmin de muhdes olması imkânsızdır. Allah Teâlâ bu konu ile ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyurmuştur: “*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur*”¹⁸ ve “*Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.*”¹⁹

¹⁶ Buhârî, *Kitâbu't-Tıbb*, 54.

¹⁷ Buhârî, *Kitâbu't-Talâk*, 26.

¹⁸ Şûra 42/11.

¹⁹ İhlas 112/4.

Cisimlerin Sonluluğu ve Cüzlerin Bölünememesi

Cisimlerin sonlu olması ve cüzlerin bölünemeyeceğine ilişkin dayandığımız asıl Allah Teâlâ'nın şu sözüdür. *"Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuz'da) saymışızdır"*²⁰. Çünkü sonu olmayan bir şeyin sayılması ve bir olan şeyin bölünmesi imkânsızdır. Bu nedenle (ayette) haber verildiği üzere bir şeyin sayılabilir olabilmesi için en az iki şey olması gerekir.

Âlemin Muhdisi

Âlemin muhdisinin fiillerinde kasıt ve tercih olmasının gerekliliği ve fiillerinde mecbur olmadığına ilişkin dayandığımız asıl Allah Teâlâ'nın şu sözüdür: *"Akıttığınız meniye bakmaz mısınız? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?"*²¹ Onlar çocuk sahibi olmayı istemelerine rağmen, delil getirerek, bu çocuğu biz yaratıyoruz demeye güç yetiremediler. İşte Allah, bütün mahlûkâtı kendi tasarrufu ile yarattığını ve bu konuda kendisinde bir mecburiyet bulunmadığını bu şekilde haber vermektedir.

Tartışmada Rakibin Delillerinin Çürütülmesi

Tartışmada Rakibin delillerinin çürütülmesi konusunda dayandığımız asıl Hz. Peygamber (s.a)'in sünnetinden alınmıştır. Bu da, şişman bir haham ile karşılaştığında Allah'ın peygamberine öğrettiği bir şeydir. Nitekim Hz. Peygamber ona şöyle demişti: *"Allah için söyle, Tevrat'ta Allah'ın şişman hahamlara buğz ettiğine dair indirdiği bir şey var mı?"* Bu duruma çok sinirlenen şişman haham Hz. Peygamberin sözünü şu şekilde değiştirdi ve *"Allah hiçbir beşere hiçbir şey indirmemiştir"* dedi. Hz. Peygamber de Allah'ın *"De ki: "Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?"*²² ayetiyle onun bu sözünü çürüttü. Çünkü Hz. Musa bir "beşer" ve Tevrat da bir "şey" idi. Zaten şişman haham da Allah'ın Hz. Musa'ya Tevrat'ı gönderdiğini kabul ediyordu.²³

H. Peygamber, Yahudilerin "(gökten inen bir) ateşin yediği bir kurban getirmedikçe peygambere iman etmemeleri hususunda Allah'ın kendilerinden söz aldığı"²⁴ şeklindeki iddialarını da aynı şekilde geçersiz kılmıştır. Zira bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: "Benden önce size nice peygamberler, açık belgeleri ve sizin dediğiniz şeyi getirdi. Eğer doğru söyleyenler iseniz, niçin onları öldürdünüz?"*²⁵ Hz. Peygamber bu şekilde onlara delil getirdi ve onların bu sözlerini geçersiz kıldı.

²⁰ Yâsîn 36/12.

²¹ Vâkıa 56/58-59.

²² En'âm 6/91.

²³ İbn Abbas'tan gelen bu rivayet yukarıdaki ayetin nüzul sebebi olarak tefsir kaynaklarında zikredilmektedir. Buna göre adı geçen olay Mâlik b. Sayf isimli Yahudi reisi ile Hz. Peygamber arasında yaşanmıştır. Râzî bu rivayetle ilgili uzun bir değerlendirme yapmaktadır. (Bk. Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, c. XIII, s. 69 vd.)

²⁴ Âl-i İmrân 3/183.

²⁵ Âl-i İmrân 3/183.

Rakibin Muğâlatasının²⁶ Düzeltilmesi

Rakibin muğalatasının düzeltilmesi hususundaki yöntemimiz Allah Teâlâ'nın şu sözünden alınmıştır: *"Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız."*²⁷ Bu ayet indirildiği zaman tartışmacı bir düşman olan Abdullah b. Ziba'râ²⁸ *"ben Muhammed ve Ka'be'nin Rabbi ile mücadele edebilirim"* dedi. Hz. Muhammed (s.a)'in yanına gelerek şöyle dedi: *"Ey Muhammed, İsa'ya, Üzeyr'e ve meleklere ibadet edildiğini iddia ediyorsun değil mi?"* Hz. Muhammed (s.a) buna karşılık sustu. Fakat onun susması derdini anlatamamasından veya cehaletinden kaynaklanan geçici bir şaşkınlıktan değildi. Çünkü ayete göre İsa'nın, Üzeyr'in ve meleklere ibadete girmesi gerekmiyordu. Bunun nedeni ayette *وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ* *"Allah'tan başka tapıklarınız"* denmiş, fakat *وَكُلُّ مَا* *تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ* *"Allah'tan başka taptığınız her şey"* denmemiş olmasıydı. Abdullah b.

Ziba'râ Hz. Peygamberin muğalataya düşmesini ve kavmine onu delil ile susturduğunu göstermek istemişti. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: *"Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır."*²⁹ Yani kendisine tapılanlar içinden İsa, Üzeyr ve melekler ateşten uzaklaştırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a) bu ayeti okuduğunda hataları ve yenilgileri ortaya çıkmasını diye onlar gürültü yaparak şöyle demişlerdir: *"Bizim ilahlarımız mı hayırlıdır yoksa o mu (İsa mı)?"* Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirdi: *"Meryem oğlu (İsa) bir örnek olarak anlatılınca bir de ne göresin, senin kavmin (seni susturacak bir delil buldukları zannıyla) hemen bağrışmaya başladılar."*³⁰

Burada zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz ayetlerin tamamı -her ne kadar Kur'an'da ve sünnette belirlenmiş bir mesele olarak bulunmasa da- ayrıntılı olarak zikrettiğimiz (kelâmî) konularda bizim için bir asıl ve bir delildir. Zikrettiğimiz örnekte olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a) ve sahabeler zamanında akli konularla ilgili bir olay olduğunda, o konu hakkında konuşmuşlardır.

Üçüncü cevaba gelince, sordukları bu meseleleri Hz. Peygamber (s.a) ayrıntılı olarak biliyordu ve bu meselelerin hiçbirine cahil değildi. Fakat şu var ki bu meselelerin asılları her ne kadar Kur'an'da ve sünnette bulunsa da Hz. Peygamber'in döneminde bu meseleler belirgin bir şekilde ortaya çıkmadı ki bu konularda konuşsun veya konuşmasın.

Müctehitler, *ferâiz*³¹ meselelerinden *'avl*³² ve *ceddât*³³; *ba'in* ve *bette*³⁴ ile *haram* ve *"senin ipin senin boynundadır"* gibi kinaye lafızları³⁵ ve bunlar dışındaki hü-

²⁶ Sözlükte "yanılmak, hata etmek" anlamındaki galat kökünden türetilen muğâlata, mantıkta bir terim olarak mantık hilelerini kullanıp dil cambazlığı yaparak muhatabı yanıltma, safsata, demagoji anlamına gelmektedir. (Mahmut Kaya, *Muğâlata*, ss. 372-373.)

²⁷ Enbiyâ 21/98.

²⁸ Tam adı Ebû Sa'd Abdullah b. ez-Ziba'râ b. Kays b. Adî el-Kureşî es-Sehmî olan ve Kureyş kabilesinin meşhur şairi olan bu zat Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuştur. (Detaylı bilgi için bk. Mustafa Fayda, *Abdullah b. ez-Ziba'râ*, s. 144.)

²⁹ Enbiyâ 21/101.

³⁰ Zuhruf 43/57.

³¹ İslam miras hukuku anlamında kullanılan bir fıkah terimidir. (bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, s.140.)

kümler ile hadler ve talak meseleleri gibi kendi dönemlerinde ortaya çıkan ve Hz. Peygamber'den bir nass gelmeyen şer'î meselelerin her biri hakkında konuşmuşlar, araştırma yapmışlar, akıl yürütmüşler, tartışmışlar ve delil getirmişlerdir. Şayet bu konuların her biri hakkında nass olsaydı müctehitler ihtilaf etmezlerdi ve bu ihtilaflar günümüze kadar da ulaşmazdı.

Her biri hakkında Hz. Peygamber (s.a)'den gelen bir nass bulunmasa da bu konuları müctehitler Kur'an'da ve sünnette hakkında hüküm bulunan meselelere götürüp kıyas etmiş ve ictehad etmişlerdir. İşte bunlar sonradan ortaya çıkan fūrû' meselelerin şer'î hükümlere döndürülmesidir ki bu hükümler ancak, sem' (nakil) ve peygamberlik ile bilinebilir.

Aklı başında her Müslümanın usûlu'd-dîn ile ilgili sonradan ortaya çıkan meselelerin tayini konusunda yapması gereken şey, bunların hükümlerini aklen, hissen ve bedîhî olarak üzerinde ittifak edilen asıllara dayandırmaktır. Çünkü sem' yoluyla gelen şer'î meseleleri, aynı şekilde sem' yoluyla gelen şer'î usullere dayandırmak gerekir. Akıl ve hissî konulardaki hükümleri de aynı şekilde kendi alanlarına dayandırmak gerekir ki, akıl konular ile sem'î konular bir biri ile karıştırılmasın. Hz. Peygamber (s.a)'in zamanında Kur'an'ın mahlûk olması, cüz', tafrâ gibi konular ortaya çıksaydı, kendi zamanında ortaya çıkan meseleleri açıkladığı ve konuştuğu gibi, bu konularda da konuşur ve gerekli açıklamaları yapardı.

Kelam İlmi İle İlgili Konuşanları Bid'at İle Suçlayanlara Şöyle Denir:

Hz. Peygamber'den Kur'an'ın mahlûk olduğu veya olmadığı şeklinde sahih bir hadis rivayet edilmemiştir. Peki, o halde siz neden Kur'an'ın mahlûk olmadığını söylüyorsunuz? Eğer bunu (Kur'an'ın mahlûk olmadığını) sahabe ve tabiin'in bir kısmı söylemiştir derlerse onlara denir ki, sizin gibi onların da bid'at ve dalâlet ehli olması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber böyle bir şey söylememiştir. Eğer bir kimse, ben bu konuda susuyorum, Kur'an mahlûktur veya değildir demiyorum diyorsa, ona denir ki, sen de bu konuda susmakla bid'at ve dalâlet ehli oldun. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) *"Benden sonra böyle bir olay meydana gelirse bu konuda susun ve hiçbir şey söylemeyin!"* demediği gibi *"Kur'an'ın mahlûk olduğunu veya olmadığını söyleyenleri ise tekfir edin, dalâletle itham edin!"* de dememiştir.

Şimdi söyleyin bakalım; bir kimse *"Allah'ın ilmi mahlûktur, siz bu konuda susar mısınız yoksa konuşur musunuz?"* diye sorsa, bu soruya muhatap olanlar da eğer *"bu konuda susmayız"* derlerse onlara; *"Allah Resulü ve sahabeleri bu konuda hiçbir*

→

³² İslâm miras hukukunda, belirli hisse sahiplerinin mirastan alacakları payların toplamının ortak paydadan (mirastan) fazla olması hali. (Ömer Nasuhi Bilmen, *Istîlâhât-ı Fihkiyye Kâmûsu*, c. V, s. 337 vd; Hamdi Döndüren, "Avl", ss. 117-118.)

³³ Ninelerin mirastan alacağı pay ile ilgili fikhî meseleleri ifade etmek için kullanılan bir kavram. Ayrıntılı bilgi için bk. (Ali Haydar Efendi, *Teshîlu'l-Ferâiz* s. 57 vd.)

³⁴ İslam Hukukunda yeni bir akit ve mehir olmaksızın dönme imkânı olmayan talak "bâin talak" veya "bettetü't-talâk" şeklinde ifade edilir. (Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, s. 45, 52.)

³⁵ Burada "haram" ifadesinden kasıt erkeğin eşini boşamak maksadıyla ona "sen bana haramsın" demesidir. *حبلك علي غاربك* (senin ipin senin boynunadır, var yoluna git) ifadesi de boşamanın gerçekleştiği bir kinaye lafzıdır. (Boşamaya neden olan inaye lafızları konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Bilmen, *Istîlâhât-ı Fihkiyye Kâmûsu*, c. II, s. 187 vd.)

şey söylememiştir” denir. Aynı şekilde bir kimse “*Rabbiniz tok veya suya kanmış, giyinik veya çıplak, soğuk, sıcak veya rutubetli, cisim veya araz türünden bir varlıktır, ya da (Rabbiniz) koklar mı koklamaz mı, burnu, kalbi, ciğeri ve dalağı var mı, her sene hacceder mi, ata biner mi veya binmez mi, kederlenir mi kederlenmez mi?*” gibi şeyler söylerse, ya senin bu konularda susman gerekir, çünkü Hz. Peygamber de, sahabeleri de bu konularda hiçbir şey konuşmamışlardır. Ya da bu konuda susmazsın ve bunların Allah Teâlâ için câiz olamayacağını delilleriyle birlikte ortaya koyarsın.

Yukarıdaki sözlere muhatap olan kimse “*Bu konuda susarım, cevap vermem, onu terk ederim, ondan uzaklaşırım, selam vermem, hastalandığında ziyaret etmem, öldüğünde cenazesine gitmem*” derse ona şöyle denir: Sen zikrettiğin bütün bu şeyleri yapmakla bid’at ve dalâlete düşmüş olursun. Çünkü Hz. Peygamber “*bir kimse bu konularla ilgili soru sorduğunda susun, ona selam vermeyin*” veya “*ondan uzak durun*” gibi şeyler söylememiştir. Dolayısıyla bu şekilde davrandığında sen de bid’ate düşmüş olursun.

(Bu sözlere muhatap olan kişi bu durumda “*susmam, Kur’an mahlûktur diyeni tekfir ederim*” derse) Onlara; “*Hz. Peygamber (s.a)’den Kur’an’ın mahlûk olmadığına, mahlûktur diyen kimsenin tekfir edilmesi gerektiğine dair sahih bir hadis gelmediği halde siz neden Kur’an mahlûktur diyen kimseye karşı susmadınız ve onu tekfir ettiniz*” denir. “*Çünkü Ahmed b. Hanbel Kur’an mahlûk değildir demiş, mahlûktur diyenleri de tekfir etmiştir*” diye cevap verirlerse, onlara “*Ahmed b. Hanbel niçin susmadı da konuştu*” denir. Bu kez de “*çünkü Abbâs el-‘Anberî, Vekî’a, Abdurrahman b. Mehdî ve filan filan kimseler Kur’an-ı Kerim mahlûk değildir demiş ve mahlûktur diyenlerin kâfir olduğunu söylemişlerdir*” derlerse, onlara “*onlar Hz. Peygamber (s.a)’in sustuğu gibi neden susmadılar*” denir. “*Çünkü ‘Amr b. Dînâr, Süfyân b. Uyeyne, Ca’fer b. Muhammed –Allah hepsinden razı olsun- ve filan filan kimseler Kur’an hâlîk da değildir, mahlûk da değildir dediler*” derlerse onlara, “*Hz. Peygamber (s.a)’nin bir şey söylemediği bir konuda bunlar niye susmuyorlar*” denir.

Eğer son olarak meseleyi sahâbelere veya onlardan bir topluluğa havale ederlerse, bu kibir ve dik kafalılık olur. Bu durumda onlara Hz. Peygamber (s.a)’in hakkında konuşmadığı ve “*konuşanı tekfir edin*” demediği bir meselede onlar neden susmuyordu denir. Cahillere bunların hükümlerini öğretmek için âlimlerin konuşması gerekir derlerse, işte o zaman onlara şöyle denir: Bizim de sizden istediğimiz şey budur. O halde neden kelâmı yasaklıyorsunuz? Canınız istediğinde konuşuyorsunuz, takatiniz kesildiğinde ise konuşmak bize yasaklandı diyorsunuz. Yine istediğiniz zaman kendinizden öncekileri herhangi bir delil ve açıklama olmaksızın taklit ediyorsunuz. İşte bu yaptığınız isteklerinize göre ve başına buyruk davranmaktır.

Sonra onlara denir ki: “*Hz. Peygamber (s.a) adaklar, vasiyet, kölenin azat edilmesi, mirasın hesaplanması ve sınıflandırılması gibi konularda konuşmamış, Mâlik (b. Enes), (Süfyân) es-Sevrî, Şâfiî, ve Ebû Hanîfe gibi kitap tasnif etmemiştir. O halde size göre onların da bid’at ve dalâlete düşmüş olmaları gerekir. Çünkü onlar da Hz. Peygamber (s.a)’in yapmadığı bir şeyi yapmış, belirli bir nass olarak söylemediği şeyi söylemiş, tasnif etmediğini (kitapları) tasnif etmişler ve Hz. Peygamber (s.a) demediği halde Kur’an’ın mahlûk olduğunu söyleyenleri tekfir edin demişlerdir.*” İşte bu

söylediklerimiz inatçı olmayan bütün akıl sahipleri için yeterlidir. Risale Tamamlandı.

Allah'a hamd ederiz, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a)'e, âline ve ashâbına salât ve selâm ederiz.

Kaynakça

- Bilmen, Ömer Nasuhi; *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fihkiyye Kâmûsu*, Genel Dağıtım, İstanbul, ts.
 Buhârî, Ebu Abdullah, Muhammed b. İsmail; *el-Câmi'u's-sahîh*, Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, 1400 h.
 Cürçânî, Seyyid Şerif, *Kitâbü't-ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1985.
 Döndüren, Hamdi; "Avl", *DİA*, c. IV, ss. 117-118, 1991.
 Efendi, Ali Haydar; *Teshîlu'l-Ferâiz (İslam Miras Hukuku)* Sad. Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya, ts.
 Erdoğan, Mehmet; *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010.
 Fayda, Mustafa; "Abdullah b. ez-Ziba'râ", *DİA*, c. I, sayfa: 144, 1988.
 Kaya, Mahmut; "Mugâlata", *DİA*, c. XXX, ss. 372-373, 2005.
 Koçyiğit, Talat; "Ebu'l-Hasan el-Eş'ari ve Bir Risâlesi", *AÜİF Dergisi*, 1960, c. 8, sy. 1, sayfa: 165-174.
 Neseî, Ebu'l-Mu'in, *Tabsiratü'l-edille*, DİB Yayınları, Ankara, 2003.
 Özervarlı, M. Sait; "el-Has ale'l-Bahs" *DİA*, c. XVI, ss. 270-271, 1997.
 Râzî, Fahreddîn, *Tefsîru'l-Kebîr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1981.
 Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas; *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010.
 Toprak, Süleyman-Gölcük, Şerafettin; *Kelâm: Tarih, Ekoller, Problemler*, Tekin Kitabevi, Konya, 2012.
 Yavuz, Yusuf Şevki, "Vahdaniyyet", *DİA*, yıl: 2012, cilt: 42, sayfa: 428-430.